

БЛЕР РУБЛ: ШАНС ЗУСТРІЧІ З ІНШИМИ ЛЮДЬМИ Є ТИМ, ЩО СТВОРЮЄ БАГАТСТВО МІСТА

Розмовляла Світлана Шліпченко

БЛЕР РУБЛ — відомий американський дослідник-урбаніст, директор Інституту Кеннана Міжнародного центру підтримки науковців ім. Вудро Вілсона, автор, редактор і упорядник численних публікацій на теми урбаністичного розвитку; зокрема: *Washington's U Street: A Biography*. Washington: Woodrow Wilson Center Press; Baltimore: The Johns Hopkins UP, 2010; *Creating Diversity Capital: Transnational Migrants in Montreal, Washington, and Kyiv* (2005) та *Second Metropolis: Pragmatic Pluralism in Gilded Age Chicago, Silver Age Moscow, and Meiji Osaka* (2001) — теж видані спільно видавництвами ун-ту Джонса Гопкінза та Центру ім. Вудро Вілсона.

Сьогодні Київ переживає серйозні трансформації і, можна навіть сказати, драстичні зміни, міняючи свій статус провінційного адміністративного центру на статус столичного міста. Цей процес супроводжується посиленням впливом глобалізації, змінами наголосів у фізичних та символічних ландшафтах, джентрифікацією, комодифікацією, демографічними змінами, соціальною мобільністю, переходом до постіндустріальної економіки... Протягом певного часу Ви мали можливість спостерігати ці зміни. Як дослідник урбанізму, як Ви могли б оцінити те, що тут відбувається: темп, позитивні/негативні аспекти? Чи є щось, що особливо впадає в око зі стороннього погляду?

Зміни й справді видимі, ці зміни зорієнтовані головним чином на розростання. Але у Києві вочевидь не існує тих сил, які впливають на зміни у місті в інших країнах — в Європі, в Америці, там працюють зовсім інші чинники. І найбільша відмінність — це те, що гроші поставлені у центр, вони керують процесами. Тут не працює система балансів і противаг. Це стосується конкуренції, адміністрування, політики землекористування, забудови, участі і впливу громад. В Америці вибудова такої системи зайняла десятиліття. Також впадає в око надмірна централізація. Щоб уявити, що таке сьогоднішні міста, як вони виглядають в глобальній системі — варто поглянути на Землю вночі: ми побачимо концентрацію світла, а значить

активності, що позначає міста, в європейській частині не буде різкого контрасту між темрявою і світлом, деякі частини території, очевидно, будуть темними — скажімо, Сибір...

В Україні робили дослідження, вивчали процеси концентрації і стосунків центр — периферія¹. В результаті виявили, що за останні 20 років від більш-менш рівномірного «розподілу» освітлених зон на території країни ми перейшли до надмірної концентрації в зоні Києва, а «освітленість» решти території значно зменшилась.

У нас люблять говорити про «європейськість» Києва, цей «троп Європи», здається, присутній повсюди... Чи це подібне до того, що відбувається й відбувалося в інших постсоціалістичних великих містах Східної Європи? Чи можна говорити про якийсь «загальний образ» такого міста? Якщо так, то що, на Вашу думку, його визначає: архітектура, панорамні види, сплав візуального-просторового-культурного контексту — чогось іще?

Київ має всі фізичні характеристики європейського міста, і можна навіть сказати — доряднянського міста: це місто, зорієнтоване на пішоходів, тут люди живуть в багатоквартирних будинках, користуються громадським транспортом. Під час радянського періоду було втрачено багато закладів малого бізнесу, місць, де можна посидіти за горнятком кави чи келихом вина. Але все це поступово повертається. Мені здається, важливішим питанням є не «фізична форма» міста, а те, як люди проживають це місто, як його використовують. Київ — це відносно молоде місто, якщо говорити в термінах генерацій — про те, як довго люди тут мешкають. Вони так чи інакше користуються цим містом, але, здається, не зовсім навчилися пристосовуватися

до суто міської реальності. Тож якщо ми говоримо про європейські міста, то це міста, де люди жили впродовж генерацій, їхні родини походять із міста, вони чуються в місті комфортно, місто є невід'ємною частиною їхньої ідентичності. А тут ви маєте людей, для яких Київ — просто місце перебування, і це, на мою думку, є чимось на зразок «обраної поведінки». Так, якщо ви просто поглянете на Київ, то вам він може видатися цілком європейським містом, однак якщо ви, приміром, трохи поспостерігаєте, як люди виходять із метро... Вони роблять це інакше, ніж у Лондоні або у Парижі, чи в Берліні. Там люди живуть і поводяться як індивідуалісти — кожен сам по собі. А тут виникає враження, що кияни й киянки наче живуть у потоці, і, як на мене, — це є психологічна відмінність. Тобто тут відбувається інакше — і це зовсім не означає гірше або краще, просто інакше, ніж у Європі:

Традиційно місто вважалось специфічним майданчиком для діалогу. У своїй фундаментальній праці «Місто в історії»² Льюїс Мамфорд розглядає можливість діалогу як те, на чому вибудовується саме існування міста, його *raison d'être*. Як Ви гадаєте, чи може сьогоденне місто забезпечити майданчик для такого діалогу, дискусії, пошуку компромісу чи спільного інтересу для численних груп його мешканців? Якщо так, то як би міг виглядати такий майданчик — у місті, що, здається, втратило всі свої характеристики класичного або традиційного міста з його формою, громадою, звичною формою комунікації, мереж, міських ритуалів?

Звичайно ж, Мамфорд — це фігура історичного масштабу, і в багатьох аспектах це фігура класична. А в сенсі того, як можна осмислювати місто і писати про нього, то безперечно — жоден американець не зрівняється з ним в глибині впливу і вагомості його робіт з погляду філософії міста.

1. У цьому зв'язку — див. інтерв'ю з Олегом Дроздовим у: *Стратегії урбаністичного майбутнього Києва*. — К.: Представництво Фонду ім. Г. Бюлля в Україні, 2011. — 36–44.

2. Див. L. Mumford. *The City in History*. — Pelican Books, (1961) 1979.

Але, як це нерідко буває, із плином часу, зі зміною перспективи — його погляди зазнають перегляду та навіть критики. Американські міста прийняли ідею розмаїття (*diversity*), тобто з'явився новий смисл, якого в Мамфорда бути не могло... Тепер він може здатися дещо прямолінійним, навіть патріархальним, він занадто орієнтувався на «високу» культуру, він насправді не зовсім сприймав культуру «низьку». Існує багато трактувань його праць та ідей урбаністами молодших поколінь, і вони роблять це з певною долею скептицизму. Але, на мій погляд, у працях Мамфорда є деякі абсолютно фундаментальні речі, і це, зокрема, стосується концепції діалогу, яку я вважаю справді основою основ для розуміння міста. Ми можемо застосовувати іншу мову, інші слова, можемо говорити про «місця зустрічей» чи «зони контакту» (*zones of contact*)³, утім, я гадаю, абсолютно зрозумілим є те, що шанс зустрічі з іншими людьми є тим, що створює багатство міста, просто тому, що вони тут є, перебувають у цьому місті. Це складає джерело творчого ресурсу міста, його креативності, інколи ці люди давно знайомі, інколи — вони зустрічаються вперше, але можливість людського контакту — ми можемо назвати це діалогом у Мамфордському сенсі цього терміну — це те, що насправді важливо. І от що цікаво — є ціла низка американських міст, які, здавалося б, уже вмирають: Нью-Йорк, Чикаго, Сан-Франциско, але якраз вони стають популярними місцями для нової генерації американців. У Європі, може, не так багато про це говорять. Люди, задіяні в індустрії високих технологій, у комп'ютерній індустрії, теоретики — вони не прив'язані до конкретного місця, вони можуть фізично перебувати будь-де, але вони обирають такі місця, як Сан-Франциско, Мангеттен чи Вашингтон, бо для них все одно стимулом є ця можливість контакту, «щасливої нагоди», яку Мамфорд називав діалогом. Тож у цьому сенсі, гадаю, Мамфор-

дове бачення і розуміння «що таке місто» і сьогодні є дуже глибоким і релевантним.

Ви багато писали про культурне розмаїття. Чи це все ще є нагальним питанням у сьогоднішньому світі? Чи це спрацьовує в Києві, чи додається у такий спосіб щось до культурного капіталу міста? Чи ці різні культури є видимими у нашому місті, і чи є взагалі потреба робити їх такими?

Культурне розмаїття — це наше майбутнє, це майбутнє, що очікує всіх нас. Є багато способів говорити про це, особливо на, так би мовити, макрорівні, якщо взяти до уваги той факт, що 500-літній період європейського домінування у світі завершується... Здається, минулого чи позаминулого року вперше зафіксовано більшу економічну активність у Тихоокеанській зоні, а не традиційно — в Атлантичній, а це глибинний зсув в історичному плані. Люди стають все більш мобільними. Якщо подивитися на мою країну — Сполучені Штати Америки, то у 2011-му більшість немовлят тут народилась від неєвропейців, не від батьків європейського походження, а від «кольорових» батьків. Каліфорнія, Техас, Вашингтон (Округ Колумбія), Гавайї і, гадаю, Мехіко — це зараз штати, де немає «титульної нації», де всі однаковою мірою є національними меншинами. Це майбутнє Америки, і, цілком імовірно, майбутнє усього світу. Це глобальна тенденція, бо є вимоги економіки — якщо немає достатньої кількості робітників у певному місці, то ви матимете імміграцію. А імміграція, своєю чергою, несе із собою розмаїття. Тож розмаїття є незаперечним фактом. Виклик, що його несе із собою 21 століття, — це як зробити це розмаїття безпечним. І це надзвичайно, надзвичайно складно, адже ми як людські істоти вже за своєю іманентною природою підозріло і не зовсім дружньо ставимося до тих, хто не схожий на нас.

3. «Зони контакту» (*zones of contact*) — поняття, яке вперше на початку 1990-х в академічний обіг вводить Мері Луїз Пратт. Вона називає такими зонами простори, де культури зустрічаються, зіштовхуються і борються (мається на увазі навіть безпосередній фізичний аспект такої боротьби. — С. Ш.) одна з одною, часто в контексті надзвичайно асиметричних стосунків влади, таких як колоніалізм, рабство або їхні наслідки. Детальніше — див. M. L. Pratt. *Travel Writing and Transculturation*. — NY: Routledge, 1992.

Тому треба якимось чином долати нашу людську природу. Альтернативою є те, що ми зараз бачимо в Єрусалимі чи у Бейруті — це місця, де, здається, ніхто навіть не бажає не те що замислюватися над цим, а взагалі чути про такі речі. Тож нам справді треба шукати шляхи і вчитися сприймати розмаїття. Гадаю, це те, з чого ми почали, коли стали говорити про меншини у Києві. Це може стати великою перевагою, здобутком Києва, бо якщо те, що я зараз говорив, — правда, то абсолютно очевидно, що до Києва прибудатиме все більше і більше представників різних національних меншин, і якраз настав час розтлумачувати людям, що це є нормально. Сподіваюся, що деякі проблеми можна буде вирішити, навчаючись на чужому досвіді.

Якщо ви підете на вулицю, до супермаркету, подивитесь на людей, послухаєте музику — ви почнете усвідомлювати той факт, що міста увесь час змінюються. В мене є друг, який любить казати: «Розмаїття у містах — це ж чудово, їжа стає кращою!» Ви починаєте відкривати для себе різні ресторанчики, потроху починаєте бачити маленькі приємні зміни, що відбуваються довкола. Але важливо також усвідомлювати, що ці маленькі радощі не приходять самі по собі — для цього потрібна копійка праця, просвіта, люди повинні навчитись приймати зміни, освоїти такі правила поведінки, щоб не утискати інших. Українці й росіяни чомусь ненавидять нашу американську політкоректність, але насправді політична коректність означає просто бути ввічливими. Це визнання того, що інша особа має людську гідність, що вона має таке саме право перебувати тут. Це зовсім не означає, що ця особа неодмінно має вам подобатись; але навіть говорити: «Мені не подобається, як ви виглядаєте», — що хорошого це принесе? Ну, хіба що ви трохи похизуєтеся своєю силою, відчуєте свою зверхність, але у результаті світ довкола стане гіршим саме для вас. І саме тому так важливо починати просвіту вже зараз — в Україні поруч із нами є люди,

які виглядають не так, як ми, але вони роблять свій внесок у цю країну. Ми бачимо на телеканалі жінку, яка розповідає про погоду, інші — модератори на ток-шоу. Всі ці люди роблять свій внесок у країну, вони є частиною її життя, і це треба сприймати як абсолютно природне явище. Але це не просто, адже всі наші інстинкти спрямовані якраз на протилежне. Однак такі реалії 21 століття, саме так будуть жити люди, і процвітатимуть ті місця, де люди знайдуть шлях, як давати цьому раду.

Що, на Вашу думку, утворює ідентичність мешканця великого міста? Я не вживаю зараз термін «конструює», бо, як на мене, тут є щось, що противиться раціональному обрахунку, що ми його вкладаємо у термін «конструювати», якийсь елемент легкості, вислизання від цілковитого розуміння. Чи ті звичні структури приналежності є дієвими у сьгоднішніх мегаполісах і глобальних містах? Або, може, варто говорити про ідентичності, пов'язані з певним місцем, чи навіть породжені ним? Чи Ви відчуваєте себе вашингтонцем?

Надзвичайно цікаво те, що існують певні міста і певні квартали/райони (*neighborhoods*), що вже самі мають дуже потужну ідентичність, існують й інші міста, що її не мають. Я з Нью-Йорка. Тому, мабуть, навіть сьогодні, проживши половину свого життя у Вашингтоні, я все одно відчуваю себе мешканцем Нью-Йорка. Ним я й залишуся. У Нью-Йорку є місця, до яких люди дуже сильно прив'язуються. Є інші міста, де ця прив'язаність не така відчутна. Якусь роль тут відіграла історія, якусь — родина, дім, щось може бути пов'язане з ідеологією міста. Якщо ви виросли у Токіо чи Нью-Йорку (а ці міста мають надзвичайну силу над вами), вони формують вас, ви не можете уникнути їхнього впливу. Або вони стають частиною вас, або ви їх залишаєте. Люди, що мешкають в цих містах, ідентифікують себе з ними; це значно

простіше, коли ви народилися в такому місті, але от, скажімо, люди, які кажуть вам, що вони «ню-йоркці», а насправді вони приїхали з Канзасу, однак саме їхнє рішення перебраться і жити у Нью-Йорку зробило з них «ню-йоркців». Великі міста можуть мати дуже сильний вплив на ідентичність, бо врешті велике місто — Нью-Йорк, Токіо або Лондон — це таке велике «сусідство» (*neighborhood*); велике сусідство, де ви чуєтеся самим собою, і це вже початок набуття ідентичності у великому місті. Ще гадаю — це їжа, місцева їжа та місцева музична традиція...

Що значить «бути вашингтонцем»? Це означає, що ви розумієте, що таке музика *go-go*, лише вашингтонці знають про неї: це музика, що народилася на вулицях Вашингтона.

Ідентичність — це і легенди, які знають усі мешканці, і місця, пов'язані з найважливішими подіями вашого життя, і багато чого іншого — все це способи, якими місто «виросло» й розвиває ідентичність.

Сучасні спільноти (і це безперечно стосується й урбаністичних спільнот) заскочені у, можна сказати, двозначній ситуації: між культурною амнезією та гіпермнезією. З одного боку, ми втрачаємо ґрунт під ногами, відчуваємо, як минуле і пам'ять майже фізично вислизують від нас; водночас, з другого боку — маємо бум пам'яті безпрецедентних масштабів. Як Ви розцінюєте наші практики відновлення історичних місць і споруд, і яке Ваше ставлення до розмноження пам'ятників по всій країні?

Це дуже непросте питання. І воно особливо непросте тут в Україні, та й на інших пострадянських теренах, де історія дуже болісна, що люди, як я розумію, вочевидь, не мають бажання визнавати. Але я вважаю, що в Україні не буде «історії зі щасливим кінцем», поки болісні події історії не почнуть принаймні усвідомлювати

та визнавати. Таке визнання не дається просто. Для такого міста, як Київ, яке пройшло крізь brutальне 20 століття, немає ані простих питань, ані простих відповідей на них. Питання відновлення історичних місць і будівель люди вважають важливим, бо вони не вірять, що щось нове може бути кращим за те, що було. Але бажання відновлювати можна також частково пояснити тим, що людям хочеться вхопити, затримати втрачене. Тож ми бачимо відбудову зруйнованих церков. З погляду збереження архітектурного спадку тут немає нічого доброго, але з емоційного погляду такий вид реконструкції допомагає залікувати рани минулого, і тому до цього треба ставитися серйозно.

Головне питання відновлення — чи треба відбудовувати історичні споруди точно такими, якими вони були в минулому. Очевидно, ні. Міста мають жити, міста мають змінюватись. Одна з причин, через яку споруджують нові фасади з імітацією старих, — вважають, що вони будуть найкращим з того, що могли б збудувати на цьому місці. Мені здається, що це в певному сенсі відображення глибинного болю, обурення цього суспільства стосовно того, що йому довелось пережити в середині минулого століття. Боюся, це неможливо, втім — все ж було б корисно спробувати відділити емоційний бік проблеми пам'яті від реальності фізичних просторів міста. В принципі, це можливо, але ж існують будинки, які треба зберігати та відновлювати, бо вони були «свідками» певних подій, а є інші будинки, які б ви хотіли зберегти, бо вони просто гарні, а є ще старі будинки, які, на жаль, треба знести, бо місто має жити і розвиватися. І це треба визнати, а процес якимось чином інституалізувати. Все це непросте. Буде складно, особливо в такому місті, як це, де сталося так багато жаливих речей...

Це місто і країна дещо «шизофренічні» — у тому, як вони підходять до питання примирення. Вони не можуть примиритися з історією. Історію та емоції довкола неї

використовують і мобілізують політичні сили, що переслідують свої інтереси. Історію використовують нечесно й негідно, а збереження історичного спадку стає частиною цього негідного ставлення. Я розумію, чому так відбувається, проте є немало людей, які тут колись мешкали, але більше не хочуть тут жити. І коли ви говорите про реставрацію, то про реставрацію чийого міста йдеться? Якщо робити Київ суто українським містом, забуваючи, що іще сто років тому це було російсько-єврейсько-польське місто, то це означає, що ви відтворюєте значну частину його історії. Але у який спосіб ви можете показати і визнати факт, що це було велике єврейське місто, де зараз мешкає зовсім небагато євреїв? Це дуже важко зробити, але для початку, мабуть, можна просто визнати те, що це було єврейське місто, і Київ не був би тим Києвом, якби у ньому не було єврейського історичного спадку. Або що це також було дуже важливе російське місто, тут народилося і жило багато значних постатей російської культури. Вони теж є частиною цього міста. Однак як усе це можна скласти до купи й узгодити з процесом національного становлення української держави? Це зовсім непросто.

Непоганою ілюстрацією нашої шизофренічної ситуації є вулиця імені Пилипа Орлика. З одного її боку, маємо пам'ятник самому Пилипу Орлику, а з другого — пам'ятник Мануїльському...

Але вони, кожен у свій спосіб, обидва були частиною цього міста, тому, мабуть, важливо це якось показати. Це болісні питання в багатьох містах, не лише тут. У Берліні, приміром, довго боролись із цим, і в результаті поволі випрацювали певні шляхи, як давати всьому цьому раду. Це складно, бо в кінці-кінців — дуже боляче.

Мабуть, треба більше про це говорити, щоб це стало предметом публічного обговорення. Мені здається, дуже важ-

ливо мати широку публічну дискусію на ці теми.

Якщо говорити про Київ, то взагалі я вважаю, що чим більше обговорень, тим краще. По-перше, можуть з'явитися гарні ідеї. Люди, які живуть у певному місці, цілком природно можуть щось таки знати про місце свого мешкання. По-друге, під час дискусії можна зупинити й відкинути погані ідеї, це не менш важливо. Паралельно можуть виникати й гарні ідеї також, але зазвичай — це дещо середнє: і не хороше, і не погане. По-третє, при обговоренні люди відчують, що їхнє майбутнє пов'язане з майбутнім того місця, де вони живуть. Так вони стають громадянами й громадянками, в них виникає відчуття приналежності, вони відчують відповідальність за те, що відбувається. Це, однак, не означає, що всі битви буде виграно, але значить, що у вас є реальні громадяни, і що це буде початок чогось, що може далі стати дуже продуктивним. Тож дискусії довкола пам'яті, пам'ятників, забудови, транспорту, різних інших проблем справді доводять необхідність таких обговорень. І особливо це стосується пострадянських міст, де не розвинена традиція присутніх дискусій.

Читаючи Вашу книжку про Ю-Стріт у Вашингтоні⁴, я просто не могла не проводити паралелей з нашим Андріївським узвозом. Історія з Ю-Стріт — це історія з більш-менш щасливим закінченням. Що стосується Андріївського, то тут я не була б такою оптимісткою. Минулої осені, коли ми обговорювали книжку Джейн Джейкобс⁵ та її достатність до сьогоденньої ситуації через 50 років після виходу в світ, Ви зазначили, що певне «місце» буде успішним, поки культура там виробляється, а не споживається. У такій перспективі, як можна підходити до питання урбаністичного оновлення в історичних центрах? Хто має вирішальне слово

4. Див. — B. Ruble. *Washington's U Street: A Biography*. — Washington: Woodrow Wilson Center Press; Baltimore: The Johns Hopkins UP, 2010.

щодо їхнього майбутнього?

Так, Ю-Стріт дуже хороший приклад для аналізу, адже вона і формально, й історично пройшла всі етапи американської вулиці. Ми бачимо цей складний процес — її зруйнували, тоді почали відбудувати, і пропозиції щодо її відбудови не були сприйняті беззастережно, пропонувалися альтернативні варіанти. Члени місцевої спільноти хотіли, щоб у результаті оновлення було посилено роль громади. Релігійні та соціальні організації збудували житло для бідних, вони найняли архітекторів, які запропонували свої проекти. Плани архітекторів було втілено, в ході дискусій враховано побажання щодо оптимізації проекту підземки, а це зробило район привабливим для тих, хто раніше там ніколи не жив. В місті була нагальна потреба у грошах, тому міська управа воліла максимізувати економічний ефект від проекту реновації цього місця.

В результаті ми отримали позитивну ситуацію, коли до Вашингтона стали перебиратися люди, населення міста від 2000 по 2010 почало збільшуватись, і це сталося вперше після 40 років депопуляції. Тож нові люди почали сюди переселятися, це були здебільшого молоді білі професіонали; водночас, люди, що мешкали тут завжди — це переважно робітничий клас старшого віку, афро-американці. Чудова причина для виникнення конфліктів. І конфлікти були. Проте, що цікаво, нова вулиця стала місцем, яке міг використовувати кожен мешканець і кожна мешканка міста. Зрозуміло, що вони не використовують цей простір всі разом і водночас, бо молоді білі люди і старші чорношкірі люди не ходять розважатися або їсти в одні й ті самі місця, але фізично вони перебували на тій самій вулиці і в той самий час. Іммігрантів тут також можна побачити. А у квітні 2012 сталася ще одна надзвичайно важлива для цієї вулиці подія. Колись тут був перший в історії афро-американський театр у Сполучених Штатах — театр «Говард». Його було за-

крито десь у 1970-тих, він перетворився на руїну, а нещодавно його відновили — повернули на своє місце. Це надзвичайно цікавий проект. Дуже важливий з огляду на історію місця, адже у Вашингтоні, мабуть, немає жодного афро-американця, старшого 40 років, який би дитиною не ходив до цього театру, це було місце їхнього першого побачення, невіддільне від їхнього життя. Тому зрозуміло, що вони мають дуже сильні емоційні зв'язки з ним. Отже, міська влада вирішила, що треба його відновити. Вони вклали туди купу зусиль і коштів, вийшло гарно, і вони вирішили заробляти на тому гроші. Покликали менеджерів з Нью-Йорка, щоб ті опікувалися цим місцем. Тож ви дивитесь на цю ошатну споруду і гадаєте собі: це явно не для тих, хто живе у місті, занадто дорого, ви маєте сплатити сто доларів, щоб туди втрапити. Тоді який сенс у такій реновації? Але паралельно вони передбачили у будівлі театру кілька приміщень для місцевої громади, вони також збудували публічну площу, присвячену локальному активістському діячу, який виріс у цьому кварталі, там же поставили йому пам'ятник. Але назвали площу на честь Чака Брауна, який нещодавно помер, це він винайшов місцеву музику *gogo*. Площа стала місцем зустрічі й зібрання для всіх містян. Це одне з небагатьох місць у Вашингтоні, яке кожен мешканець і кожна мешканка може вважати частиною свого життя. Втілення проекту відновлення театру дало подвійний ефект: проект заробляє гроші, власне, що й має робити, але разом із тим жодним чином немає утиску інтересів громади. Його будували як театр, тож це дуже ошатна споруда, але простір довкола нього створив новий вимір, дуже важливий для міста. І цей новий тип проекту в такому місці, як Ю-Стріт, де маємо конфлікти між старим та новим (і не лише між ними), передбачив і створив можливість для кожного відчутти себе часточкою чогось більшого. Коли я був на відкритті театру, то дорогою до метро мав нагоду поговорити з людьми, і всі вони казали:

місто виликовується, це місце має силу лікувати рани. А це надзвичайно важливо.

Останнім часом багато говорять про концепцію «справедливого простору». Як Вам здається — це щось типу універсального набору значень і засобів, які можна застосовувати будь-де, як це прагнув продемонструвати Енріке Пеньялоса, коли презентував ідею «хорошого міста» (*good city*)⁶? Чи радше йдеться про певний ракурс підходу? Ці принципи/критерії нам треба випрацювати заново чи достатньо просто пристосовувати їх до локальних умов?

Давайте подивимось на питання «справедливого простору» під таким кутом зору. Мабуть, нема такого місця, де не хотіли б збільшити прибутки, а відтак і орендну плату, ціни тощо. А це означає, що маленькі крамниці витісняються великими супермаркетами. І в себе вдома — у Вашингтоні, і в інших містах, де мені доводиться бувати, я керуюся правилом ніколи не йти до крамниці чи до ресторану, які розташовані поза межею пішоїдної досяжності — десь близько 1 км. Вас здивує, скільки маленьких крамничок тут нагадують мені вашингтонські. І в Москві також є місця й ресторани, що ви їх можете зустріти на вулицях Вашингтона. Це стосується не лише «МакДональдса». Такою є нова реальність. То що ж відбувається зі «справедливістю» (засадами «справедливого простору». — *С. Ш.*)? Передовсім, йдеться про масштаб. Але так само йдеться й про доступність, можливість людей започаткувати свою справу, активно і творчо проявляти себе. Ви можете стати клерком у мережі «Zara» чи у «The Gap», але при цьому ви не можете стати власником свого маленького магазину одягу — в цьому теж полягає глибинна несправедливість, у якій ми живемо. Мені здається, однією з великих проблем, що Пеньялоса та інші намагалися розв'язувати у Боготі та інших великих містах, було завдання створити, під-

тримувати й далі давати раду просторам міста, щоб ці простори створювали можливості та новий добробут для всіх, хто мешкає в місті. Це сьогодні надзвичайно складне завдання.

Як постсоціалістичне місто, Київ стикається з численними проблемами, що дісталися нам у спадок. Утім, наше місто у цьому не унікальне — багатьом містам доводиться справлятися з негативними наслідками модерністської концепції функціонального зонування і, звісно ж, планувальних підходів, де за основу взято малюнок плану (*figure-ground city*), а також попередніх форм землеволодіння та землекористування. Чи можливо сьогодні у якийсь спосіб управління способами розселення/мешкання? Чи для цього треба виробляти відповідні концепції?

Міста радянської доби не були орієнтовані на створення громади, їх будували за зовсім іншим принципом. Бараки зводилися для робітників, куди вони могли повертатися після роботи, переночувати, а далі — назад, до роботи. З часом вони ставали більш софістикованими, але суть від того не змінювалась — все одно це були бараки. І по всьому Києву ви самі бачите — повно таких жажливих місць, що не мають «сенсу громади», де майже неможливо створити цей сенс. Безперечно, таких місць не бракує й на Заході, це можна віднести на рахунок специфічності «стилю», притаманного архітектурі модернізму. Що відбувається з такими будинками в Сполучених Штатах? Там старі великі багатоквартирні «соціальні» будинки просто підривають. Потім будують соціальні житлові комплекси значно меншого масштабу, намагаються передбачити поруч публічні простори, у яких може відбуватися соціальна інтеракція. У традиційному європейському місті все це було і є, а у радянському місті все намагалися взяти під контроль, і це становить велику проблему

6. Публічна лекція Енріке Пеньялоси в Будинку архітекторів, квітень 2012.

для постсоціалістичного міста. Можна все це рознести на шматки, підірвати, але куди подітися людям? Те, що наразі будується, має бути інакшим, потребує інших підходів, творчості, якщо хочете. Інша справа, коли говоримо про різні цикли життя людини і потреби, що відповідно змінюються разом із цими циклами. Якщо ви молоді і неодружені — ви вочевидь хотіли б мати невелику квартиру у місті. Коли у вас з'являється родина — дружина, діти, ви прагнете або перебратися у більше помешкання, або в будинок за містом, щоб було де гратися дітям. Якщо ви людина старшого віку, на пенсії — ви вочевидь хотіли би перебратися назад, до меншої квартири у місті. Модель радянського зразка не передбачала такого урізноманітнення і врахування різних потреб, споруджували просто один тип помешкань «для всіх». Тож це стає своєрідним викликом Києву на найближчі десятиліття. В деяких містах Східної Європи сьогодні, поруч зі зведенням концептуально відмінних нових багатоквартирних будинків, застосовують методи «пристосування» — переплановують помешкання, роблять їх привабливішими, розмальовують стіни будинків тощо.

На Вашу думку, чи всі міста у світі мають потенціал до оновлення? Чи є міста, де процеси детериторизації зайшли так далеко, що вони вже ніколи не відродяться?

Міста — це в певному сенсі організми, але водночас — найбільше творіння людини. Вони мають надзвичайно складну будову, устрій, структуру, вони ростуть, вони зменшуються, а якщо втрачають сенс свого існування — вони вмирають. Місто можна «віднайти заново». Чи можуть міста помирати? Так. Є ціла низка американських міст, що свого часу розрослися довкола якогось одного виду індустрії, яка сьогодні абсолютно втратила своє економічне значення, ці міста потроху вмирають. Детройт — найбільш наочний приклад, але поруч є ціла низка менших міст. Це стосується й Росії, в Україні теж є подібні

проблеми. Промислове місто доби модернізму так влаштоване — якщо завод чи фабрика зникає, місто занепадає. Деякі міста занепадають із розмахом, навіть із «шиком»: погляньте, Венеція занепадає вже впродовж кількох століть, а всі сприймають це як свято і, здається, дуже щасливі від того. На мою думку, ключем до виживання міста є урізноманітнення економіки, таким чином місто не має одного-єдиного «резону для існування», що скеровує все його життя. На початку 20 століття Форд пропонував владі Чикаго розмістити у місті своє виробництво. Місто цю пропозицію не сприйняло, і він збудував свої заводи в Детройті. В Детройті не було нічого, крім автомобілів. Тепер місто вмирає. В Чикаго були і переробка аграрної продукції (м'ясо, зерно), і гідроелектростанції, місто свого часу було центром торгівлі фруктами. Тепер цих виробництв немає, але замість них постали інші, нові високотехнологічні виробництва. В Нью-Йорку було так само: у 1960–70-х у місті були сотні тисяч робочих місць, пов'язаних із промисловим виробництвом, але після того, як там відбувся перехід до високотехнологічної моделі економіки, можна сказати, що сьогодні Нью-Йорк — це набагато більш «живе» і жваве місто, аніж 50 років тому. Отже, ключ до виживання міст — у розмаїтті. Й у розмаїтті економічних моделей і цілей, і в розмаїтті населення. Тож якщо щось у вашому місті зникає — на його місце неодмінно має прийти щось нове.